

Unirea Principatelor Române, între soluționarea Problemei Orientale și idealurile Primăverii Popoarelor

■ ANTHONY MURPHY

[Ovidius University of Constanța]

■ VLAD STĂNCESCU

[Ovidius University of Constanța]

Abstract

The Eastern Question posed by the decaying Ottoman Empire re-emerged after the Sultan defeated Russia with the aid of his Western allies, along with the notion that a buffer state between Austria, Russia and Turkey could serve as a solution to this. The Great Powers subsequently agreed upon a loose union between Moldavia and Wallachia in the event that both countries would agree to this. Nevertheless, as both eagerly backed this idea, elections were held for their princes. The principalities took advantage of the ambiguous provisions set forth by the Great Powers, which mentioned two distinct thrones, but did not prohibit the election of the same individual. Thus, Alexandru Ioan Cuza was elected prince in both countries.

Keywords

United Principalities; Eastern Question; Great Powers; constitutional settlement; international recognition

După intervenția militară otomană care a pus capăt evenimentelor cu caracter revoluționar din Țara românească, Rusia țaristă și Înalta Poartă Otomană semnează în aprilie 1849, pe țărmul Bosforului, Convenția de la Balta-Liman.¹ Potrivit acestui pact, regimul regulamentar² este reintrodus, dar suferă câteva modificări, în sensul accentuării tutelei politice a puterilor suzerane ori protectoare, dar și al spoirii autorității domnitorului, fiind îngădită și mai mult autonomia internă. Drept urmare, domniile Principatelor române nu mai erau aleși, ci numiți direct de către sultan și țar, în calitate de putere suzerană, respectiv protectoare. Durata domniilor se reducea la șapte ani, fiind numiți Barbu Știrbei

1 Constantin G. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri și pînă astăzi* (București: Editura Albatros, 1971), 536; Ion Țurcanu, *Istoria ilustrată a românilor* (București-Chișinău: Editura Litera Internațional, 2007), 534.

2 Neagu Djuvara, *O scurtă istorie ilustrată a românilor* (București: Editura Humanitas, 2013), 241-245; Giurescu, *Istoria românilor*, 504-509; Țurcanu, *Istoria ilustrată*, 444-448.

pentru Țara Românească (1849-1856) și Grigore Alexandru Ghica pentru Moldova (1849-1856). Adunările obștești erau dizolvate și înlocuite cu divanuri ale căror membri erau numiți de domn exclusiv din rândul boierilor și înaltului cler. Cu toate acestea, idealurile Revoluției de la 1848 au supraviețuit în sensul prioritizării obiectivelor naționale ale elitei și poporului român: ameliorarea situației țăranilor prin eradicarea robiei și împrăștierea acestora, respectiv realizarea visului unității naționale.³

Însă aceste năzuințe erau sortite amânării, întrucât în perioada 1849-1856 țările române s-au aflat sub diferite ocupații militare succesive ruse, austriece⁴ și otomane. Rusia a manifestat o atitudine provocatoare încă de la semnarea Convenției, menținându-și trupele de ocupație spre iritarea occidentalilor și în special a Regatului Unit. Interesele economice ale Marii Britanii în regiune au determinat-o să intervină, silind Rusia să-și retragă trupele de-a lungul râului Prut și pe malul drept al Dunării în aprilie 1851.⁵ Dar această chibzuință a Rusiei nu a fost de lungă durată, fiind urmată la foarte scurt timp de o a doua ocupație, ordonată de Nicolae I în 1852 ca răspuns la ridicarea de către sultan a împăratului Napoleon al III-lea la rangul de protector al creștinilor din Imperiul otoman, titlu revendicat în mod tradițional de țară.⁶ Aceste pretexte de natură religioasă au culminat în 1853 cu izbucnirea Războiului Crimeii, conflict de pe urma căruia Sfânta Alianță s-a destrămat⁷, iar Principatele au avut numai de câștigat.

Curând, conflictul a căpătat proporții continentale, Turcia fiind sprijinită de coaliția anti-rusă formată în jurul Franței și Marii Britanii, cărora li s-au alăturat Sardinia, Prusia și Austria. Din acest conflict a rezultat un Congres de pace la Paris, în 1856, care încheia războiul, consemna înfrângerea Rusiei și ridica problema realizării unui stat-tampon între marile imperii ca soluție la Problema Orientală⁸, despre care am putea spune că a fost curând înlocuită de „problema românească”.⁹

Problema românească în atenția marilor puteri

Între timp, noii domni numiți de Poartă cu consultarea Rusiei au manifestat tendințe către un reformism etatist, de factură iluministă, însă s-au comportat diferit în privința revoluționarilor unioniști. În vreme ce Grigore Alexandru Ghica s-a implicat în mișcarea pașoptistă, a militat deschis pentru unire și a întreprins reforme, Barbu Știrbei a avut o atitudine mai rezervată, dar în cele din urmă a fost de bună-credință, arătând sultanului că opinia publică din ambele țări dorește unirea, între ele existând o unitate de neam, limbă și cultură, dar și că Rusia ar urmări să-și restabilească autoritatea în Principate, alăturându-se propunerii ca acestea să fie unite într-un singur stat neutru care să apere gurile Dunării și să servească astfel

3 Țurcanu, *Istoria ilustrată*, 534-535; Djuvara, *O scurtă istorie*, 257. După retragerea trupelor ruse de ocupație, „în locul acestora vin austriecei, care încheiaseră la 1 iunie 1854 un tratat în sensul acesta cu turcii”.

4 Giurescu, Giurescu, *Istoria românilor*, 542.

5 Țurcanu, *Istoria ilustrată*, 535.

6 Henry Kissinger, *Diplomația*, (București: Editura All, 2007), 79-80.

7 J.M. Roberts, *The New Penguin History of the World*, Vol. II, (Penguin Books, 2007), 754

8 Problema Orientală s-a dezvoltat pe fundalul declinului Imperiului Otoman, privit ca fiind „omul bolnav al Europei” și menținut artificial de Marea Britanie și Franța pentru a nu periclita fragilul *statu-quo* existent în timpul Concertului Europei. Sub acest aspect, zone strategice cum ar fi gurile Dunării și strămtorile controlate de Constantinopol la Marea Neagră ar fi putut ajunge sub influența Rusiei sau Imperiului Habsburgic. Pentru mai multe amănunte, a se vedea Kissinger, *Diplomația*, 80.

9 Țurcanu, *Istoria ilustrată*, 541-542.

atât intereselor otomane, cât și celor occidentale.¹⁰ Mișcarea unionistă a rămas activă în exterior, îndreptându-și eforturile asupra cancelariilor europene considerate a fi favorabile cauzei românești, mai ales după venirea la putere a lui Napoleon al III-lea în Franța, în 1852, când au fost trimise memorii la Paris și Londra. În același timp, presa vremii publica articole favorabile unirii.¹¹

Diplomația a continuat să joace un rol important, fiind vehiculată tot mai des ideea unirii, și nu neapărat ca rezolvare a „problemei românești”, ci ca mijloc de restabilire a echilibrului în zonă, idealurile naționale intersectându-se astfel cu interesele marilor puteri la Dunăre, concentrate acum pe înlăturarea Rusiei din zonă.¹² Pe un astfel de fundal a ajuns ideea unirii la urechile ministrului francez de externe, A.F.J. Walewski, printr-o epistolă primită de la ambasadorul din Istanbul către sfârșitul războiului, similar memoriilor despre unire înaintate sultanului de către Barbu Știrbei. Împăratul Napoleon al III-lea a îmbrățișat ideea, iar contele Walewski a înaintat-o în timpul lucrărilor congresului.¹³ Lovindu-se de opoziția Habsburgilor și Otomanilor, precum și de rețineria britanicilor, tratatul de pace de la Paris din martie 1856 a prevăzut înlocuirea protectoratului țarist cu garanția colectivă a puterilor europene (Franța, Marea Britanie, Sardinia, Prusia, Austria și Rusia), cu menținerea suzeranității otomane și retrocedarea de către Rusia a județelor din sudul Basarabiei, precum și revizuirea regimului regulamentar prin consultarea românilor.¹⁴

Divanurile ad-hoc și revendicările unioniștilor

În vederea examinării dorințelor românilor, au fost organizate divanuri sau adunări ad-hoc¹⁵ la Iași și București. Între timp, și domniile începute prin acordul de la Balta-Liman au ajuns la capăt, în locul acestora fiind numiți *caimacami*, adică locțiitori de domn, care să conducă cele două Principate în timpul consultărilor.¹⁶ Adunările urmau a fi alcătuite din reprezentanți ai clerului, ai marii și micii boierimi, ai orașenilor și clăcașilor, pentru a reprezenta toate clasele societății. Miza alegerilor era însă una foarte mare, fiind puși în antiteză partizanii unirii și cei potrivnici acestui proiect, printre care și caimacamul Nicolae Vogoride al Moldovei.

Sub acest aspect, alegerile din Moldova au fost inițial câștigate de tabăra opozanților unirii, sprijinită de presiunile (și falsificările) exercitate de Poartă, inclusiv cu implicarea Austriei, în vreme ce în Muntenia nu s-a putut interveni, caimacamul Alexandru Ghica, fost domn, fiind hotărât să-și îndeplinească cu bună-credință mandatul, fiind în același timp asistat de comisia trimisă de puterile occidentale să supravegheze scrutinul.¹⁷ Franța, revoltată de rezultatul obținut în Moldova, a cerut repetarea alegerilor, angajându-se față de Marea Britanie să nu mai insiste asupra unirii celor două țări, precum și să accepte unirea fără prinț străin. Sultanul a fost

10 Nicolae Iorga, *Viața și domnia lui Barbu Știrbei, domn al Țării Românești (1849-1856)* (Vălenii de Munte, 1910), 177-178, 180-181.

11 Djuvara, *O scurtă istorie*, 252; Țurcanu, *Istoria ilustrată*, 545; Giurescu, Giurescu, *Istoria românilor*, 545-546.

12 Țurcanu, *Istoria ilustrată*, 546.

13 Țurcanu, *Istoria ilustrată*, 542.

14 Țurcanu, *Istoria ilustrată*, 542; Giurescu, Giurescu, *Istoria românilor*, 542.

15 Charles Jelavich, Barbara Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States: 1804-1920*, (The University of Washington Press, 2000), 115.

16 Giurescu, Giurescu, *Istoria românilor*, 542; Țurcanu, *Istoria ilustrată*, 546.

17 Giurescu, Giurescu, *Istoria românilor*, 543.

constrâns de presiunile anglo-franceze să dispună organizarea de noi alegeri, care de această dată aveau să fie câștigate de unioniști.¹⁸

Cele două divanuri s-au întrunit, iar în octombrie 1857, Mihail Kogălniceanu și-a citit, în cea de-a șaptea ședință a divanului de la Iași, expunerea de motive: „dorința cea mai mare [...] este Unirea Principatelor într-un singur stat, o unire care este firească”, întrucât „suntem același popor, identic ca nici unul altul”.¹⁹ Cu majoritate zdrobitoare de 81 de voturi dintr-un total de 83 de membri, divanul a cerut: (1) „respectarea drepturilor Principatelor și îndeosebi a autonomiei lor, în cuprinderea vechilor lor capitulații încheiate cu Înalta Poartă în anii 1393, 1460, 1511 și 1634”, (2) „Unirea Principatelor într-un singur stat cu numele de România”, (3) principe străin și monarhie ereditară, „ales dintr-o dinastie domnitoare a Europei și ai cărui moștenitori să fie crescuți în religia țării”, (4) neutralitatea Principatelor și (5) încredințarea „puter[i]i legiuitoare” unei adunări reprezentative.²⁰ Divanul din Valahia a adoptat o rezoluție similară, dar condensată în numai patru puncte și votată în unanimitate. Pe de altă parte, tot cu prilejul adunării de la Iași au fost formulate și cererile reprezentanților țărănimii, printre care se număra și Ioan Roată, însă acestea nu au fost supuse dezbaterii sau incluse în textul final al rezoluției pentru a nu risca o divizare a unioniștilor pe această temă.²¹

Marile Puteri au respins, parțial, revendicările divanurilor, în conformitate cu cele stabilite în 1857, în cadrul întrevederii de la Osborne dintre împăratul Napoleon al III-lea al Franței și regina Victoria a Marii Britanii și Irlandei. Dacă Napoleon al III-lea a reușit să obțină acordul britanicilor pentru unire, acest lucru s-a înfăptuit cu un preț: unirea să fie strict limitată la aspectul vamal, militar și judecătoresc al organizării celor două, însă cu două tronuri și două guverne separate, și cel mai important – fără principe străin. Din aceste considerente, Convenția de la Paris din august 1858 a consacrat unirea celor două țări sub numele de Principatele Unite, având în comun o Comisie Centrală cu menirea de a pregăti legile, precum și o instanță supremă, ambele cu sediul la Focșani. În ceea ce privește domeniul militar, cele două armate ale Principatelor urmau a fi organizate identic, pentru a se putea unifica în cazul în care ar fi fost necesar acest lucru.²²

Dubla alegere și ecoul internațional

Cu toate acestea, convenția nu interzicea în mod expres alegerea aceluiași domnitor în ambele țări, aspect de care unioniștii au știut să profite. Dacă în Moldova au reușit cu relativă ușurință impunerea lui Alexandru Ioan Cuza ca domn, în Țara Românească situația a fost mai complexă. Susținătorii lui Cuza au acționat cu discreție pentru ca ideea alegerii domnului Moldovei și la București să nu fie dezvăluită cancelariilor europene până în ultimul prielnic, când urmau să pună Marile Puteri în fața faptului împlinit. Sugestia de a-l alege pe Cuza și în Țara Românească a apărut în condițiile în care conservatorii, majoritari în Adunare, aveau dificultăți în a conveni asupra unui candidat comun între Barbu Știrbei și Gheorghe Bibescu, foști domni. Cu o contribuție semnificativă din partea opiniei publice, unioniștii i-au convins pe conservatori să-l voteze și ei pe Cuza ca soluție de compromis.

Prin dubla alegere a colonelului Alexandru Ioan Cuza ca domn al Moldovei la 5/17 ianuarie 1859, respectiv al Țării Românești la 14 ianuarie/5 februarie 1859,

18 Jelavich, Jelavich, *The Establishment*, 115.; Djuvara, *O scurtă istorie*, 259-260; Giurescu, Giurescu, *Istoria românilor*, 543-544.

19 Giurescu, Giurescu, *Istoria românilor*, 544.

20 Giurescu, Giurescu, *Istoria românilor*, 544-545.

21 Giurescu, Giurescu, *Istoria românilor*, 545; Țurcanu, *Istoria ilustrată*, 547.

22 Giurescu, Giurescu, *Istoria românilor*, 544, 546.

între cele două Principate s-a realizat, din punct de vedere constituțional, o uniune reală²³, cu toate că unii istorici aleg să o considere a fi o uniune personală.²⁴ Distincția între cele două noțiuni rezidă în aceea că, în vreme ce uniunea personală se rezumă la a fi o asocierie între două state care au în comun același șef de stat, uniunea reală presupune și existența altor organe de stat comune.²⁵ Însă această uniune reală nu doar că nu a fost dorită, dar nici anticipată de puterile europene, care au urmărit ca cele două Principate să aibă domnitori diferiți. Prin urmare, nu e de mirare că dubla alegere a fost interpretată de puterile garante ca fiind o încălcare a Convenției, cu toate că au acceptat-o în cadrul Conferinței de la Paris din martie-august 1859.

Unirea Principatelor a avut un ecou important pe plan european, cu precădere în rândul monarhiilor absolutiste care au înăbușit Primăvara Popoarelor în urmă cu câțiva ani. Dintre acestea, cea mai ingrată poziție o avea Austria, care a renunțat în timpul Războiului Crimeei la alianța tradițională cu Rusia, în condițiile în care atât Piemontul, cât și Prusia ridicau acum amenințări serioase pentru granițele sale, concretizate prin importante revendicări teritoriale.²⁶ Ironia face ca întocmai de pericolul unui conflict cu franco-italienii să fi determinat Austria să se alăture coaliției formate în 1854 împotriva Rusiei.²⁷ Dacă adăugăm la aceste chestiuni și atracția exercitată în mod firesc de Principate față de românii de dincolo de Carpați, Austria avea cel mai mult de pierdut de pe urma dublei alegeri.

Visul împăratului francez Napoleon al III-lea de a destrăma sistemul lui Metternich, născut la Viena după înfrângerea unchiului său a fost urmat întocmai.²⁸ Franța avea astfel tot interesul să sprijine Unirea Principatelor și alte mișcări naționale de pe întreg continentul european. Conjunctura internațională a fost cu atât mai favorabilă Principatelor întrucât la acea vreme întregul continent era mult prea atent la statele italiene pentru a mai acorda importanță aparentei încălcări a Convenției de la Paris. Odată cu izbucnirea războiului franco-austro-piemontez în aprilie 1859, Austria a fost privită drept stat agresor, conform intențiilor Franței. Izolată pe scena europeană, Austria a fost nevoită să-și nuanțeze poziția cu privire la Principate, în vreme ce otomanii tergiversau luarea unei decizii. În cele din urmă, presiunile celorlalte puteri au obligat Constantinopolul să recunoască, alături de Viena, dubla alegere.²⁹

Consolidarea politico-administrativă și unificarea legislativă

Unificarea politică a Principatelor s-a produs mai târziu, către sfârșitul anului 1861, când sultanul a acceptat, la presiunea puterilor occidentale, unirea guvernelor și legislativelor din cele două țări, precum și suspendarea activității Comisiei Centrale de la Focșani, dar în schimb a menționat în cadrul „firmanului de organizare administrativă” și încetarea uniunii odată cu domnia lui Cuza.³⁰ Acest aspect nu l-a împiedicat însă pe domnitor să proclame „Unirea definitivă a Principatelor” cu prilejul deschiderii celui dintâi legislativ român unic la aniversarea a trei ani de la dubla alegere, pe 24 ianuarie 1862.³¹ Orașul București a devenit capitala Principatelor, iar la

23 Ioan Muraru, Elena Simina Tănăsescu, *Drept constituțional și instituții politice*, Vol. II (București: Editura C.H. Beck, 2013), 69-70.

24 Țurcanu, *Istoria ilustrată*, 551.

25 Muraru, Tănăsescu, *Drept constituțional*, 69.

26 Kissinger, *Diplomația*, 80-81.

27 Kissinger, *Diplomația*, 80.

28 Kissinger, *Diplomația*, 88-89.

29 Giurescu, Giurescu, *Istoria românilor*, 552.

30 Țurcanu, *Istoria ilustrată*, 553.

31 Țurcanu, *Istoria ilustrată*, 553.

conducerea primului guvern unic al acestora a venit conservatorul Barbu Catargiu, care însă a avut un mandat scurt, fiind asasinat în luna iunie a aceluiași an.³²

Din punct de vedere ideologic, viața politică din timpul domniei lui Cuza a fost marcată de două curente antagonice, și anume liberalismul și conservatorismul. Dintre aceștia, Cuza a colaborat mai ales cu liberalii moderați, cum a fost cazul cabinetului de miniștri condus de Mihail Kogălniceanu între octombrie 1863 și ianuarie 1865. Alături de acesta, Cuza a realizat câteva reforme importante, cum ar fi secularizarea averilor mănăstirești – spre iritarea Rusiei și a mănăstirilor străine, de la muntele Athos până la muntele Sinai, care dețineau încă din epoca fanariotă proprietăți însemnate în Principate – sau reforma agrară, care însă nu a avut efectul anticipat, ameliorând prea puțin situația precară în care se afla țărănimea.³³ Trebuie precizat că reforma agrară a fost inițial respinsă de către Adunare, fiind considerată mult prea radicală de majoritatea conservatoare, gest la care Cuza a înțeles să răspundă prin dizolvarea legislativului și adoptarea unei noi constituții – intitulată sugestiv, „Statutul dezvoltător al Convenției de la Paris” – și a unei noi legi electorale.³⁴

Contrar aparențelor, noua lege fundamentală altera în mod fundamental vechile reglementări constituționale, limitând prerogativele legislativului și sporindu-le pe cele ale executivului.³⁵ În acest sens, domnitorul urma să aibă inițiativă legislativă și drept de veto asupra proiectelor de lege adoptate de Adunare. Mai mult, noua constituție institua bicameralismul în statul român prin înființarea Corpului Ponderator, compus din membri desemnați de Cuza.³⁶ Din acest punct de vedere, activitatea domnitorului a fost catalogată ca lovitură de stat, cu toate că noua lege electorală și noua constituție au fost supuse aprobării prin plebiscit.³⁷ În orice caz, schimbările patronate de Cuza și Kogălniceanu nu au făcut decât să sporească influența domnitorului și să reducă din importanța puterii legislative.

Pe de altă parte, reforma electorală nu a abolit votul cenșitar, însă a sporit numărul electorilor prin reducerea semnificativă a cenșului.³⁸ În același timp, noua lege electorală făcea distincția între două clase de alegători: direcți și indirecti (primari). În prima categorie intrau persoanele aflabetizate (știutori de carte) și care fie plăteau o contribuție de minim patru galbeni la buget și erua în vârstă de cel puțin 25 de ani, fie erau intelectuali, membri ai unei profesii liberale sau pensionari. În cea de-a doua categorie, a celor care puteau vota numai prin delegați, intrau cei neștiutori de carte, dar care plăteau impozit.³⁹

Cu adevărat importante au fost și reformele realizate prin introducerea codurilor moderne, de inspirație franceză și belgiană, de regulă.⁴⁰ Codul civil al României a fost promulgat în 1864, fiind elaborat după modelul Codului civil francez din 1804, numit și Codul Napoleon, ținându-se cont de proiectul Codului civil italian, precum și de alte dispoziții din vechiul drept românesc, înlocuind, la 1 decembrie

32 Laurențiu Vlad, *Conservatorismul românesc. Concepte, idei, programe* (București: Editura Nemira, 2006), 17.

33 Djuvara, *O scurtă istorie*, 261-263.

34 Amelia Chirtes, „Reflectarea principiilor democratice în Constituțiile României”, *Sfera Politicii* 114 (2005): 10.

35 Alexandru Radu, „Reforma sistemului electoral din România. O istorie analitică (I)”, *Sfera Politicii* 167 (2012): 4.

36 Chirtes, „Reflectarea”, 10.

37 Țurcanu, *Istoria ilustrată*, 556-557.

38 Țurcanu, *Istoria ilustrată*, 557.

39 Chirtes, „Reflectarea”, 10.

40 Djuvara, *O scurtă istorie*, 263.

1865, Codul Calimach din Moldova și Legiuirea Caradja din Țara Românească.⁴¹ Tot pe plan legislativ trebuie menționată și reforma învățământului, care a introdus, treptat și cu caracter novator, alfabetul latin în locul celui chirilic, menținut și astăzi în Bulgaria, Serbia și Rusia.⁴²

Concluzii

Domnia lui Cuza s-a sfârșit brusc, într-o noapte de februarie a anului 1866. Îndepărtându-i atât pe conservatorii „albi”, cât și pe liberalii radicali sau „roșii”, aceste două grupări aparent ireconciliabile s-au unit în jurul ideii de a-l înlătura de la domnie pe Cuza și a aduce în țară un principe străin.⁴³ Nu este niciun secret din faptul că atât Cuza, cât și liberalii moderați grupați în jurul său și a lui Kogălniceanu erau aliniați modelului politic francez promovat de Napoleon al III-lea, în vreme ce gruparea conservatoare era atât adepta modelului britanic de monarhie constituțională⁴⁴, cât și împotriva reformelor de factură liberală din timpul domniei autoritare a lui Cuza. În același timp, liberalii radicali îl acuzau pe domnitor că prin lovitura de stat nu a făcut decât să încalce principiile liberalismului și democrației. Unindu-și eforturile în direcția înlăturării lui Cuza, cele două grupări antagonice au format „monstruoasa coalitție”, blamată în mod deschis de istorici pentru urmărirea propriilor interese în detrimentul interesului general al societății românești.⁴⁵

Cu toate acestea, putem considera că șirul de reforme întreprinse de Cuza au fost consolidate de aducerea pe tronul Principatelor a domnitorului de origine străină Carol, care se bucura atât de sprijinul Franței, cât și al Prusiei sale natale. Începând cu acest moment, unirea de la 1859 a devenit cu adevărat ireversibilă. Meritul lui Cuza este unul incontestabil, așa cum a prezis și Mihail Kogălniceanu: „cât va avea țara aceasta o istorie [...] cea mai frumoasă pagină va fi aceea a lui Alexandru Ioan I”.⁴⁶ În ce ne privește, putem spune că eforturile depuse de Alexandru Ioan Cuza în vederea recunoașterii internaționale a Unirii au inaugurat prezența pe plan european a României moderne.

BIBLIOGRAFIE

Amelia CHIRTES, „Reflectarea principiilor democratice în Constituțiile României”, *Sfera Politicii*, nr. 114/2005.

Neagu DJUVARA, *O scurtă istorie ilustrată a românilor*, Ed. Humanitas, București, 2013.

Constantin G. GIURESCU, Dinu C. GIURESCU, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi*, Editura Albatros, București, 1971.

Nicolae IORGA, *Viața și domnia lui Barbu Știrbei, domn al Țării Românești (1849-1856)*, Vălenii de Munte, 1910.

Charles JELAVICH, Barbara JELAVICH, *The Establishment of the Balkan National States: 1804-1920*, The University of Washington Press, 2000.

Henry KISSINGER, *Diplomația*, Editura All, București, 2007.

41 Adrian Stoica, *Drept civil. Drepturile reale: note de curs, spețe, grile* (București: Editura Pro Universitaria, 2014), 13.

42 Djuvara, *O scurtă istorie*, 264.

43 Țurcanu, *Istoria ilustrată*, 559-561.

44 Vlad, *Conservatorismul*, 14.

45 Țurcanu, *Istoria ilustrată*, 561.

46 Țurcanu, *Istoria ilustrată*, 561.

Ioan MURARU, Elena Simiona TĂNĂSESCU, *Drept constituțional și instituții politice*, vol. II, Ediția a XIV-a, Editura C.H. Beck, București, 2013.

Alexandru RADU, „Reforma sistemului electoral din România. O istorie analitică (I)”, *Sfera Politicii*, nr. 167/2012.

John Morris ROBERTS, *The New Penguin History of the World*, Fifth Edition, Vol. II, Penguin Books, 2007.

Adrian STOICA, *Drept civil. Drepturile reale: note de curs, spețe, grile*, Ed. Pro Universitaria, București, 2014.

Ion ȚURCANU, *Istoria ilustrată a românilor*, Editura Litera Internațional, Chișinău-București, 2007.

Laurențiu VLAD, *Conservatorismul românesc. Concepte, idei, programe*, Editura Nemira, București, 2007.